La vila, protagonista

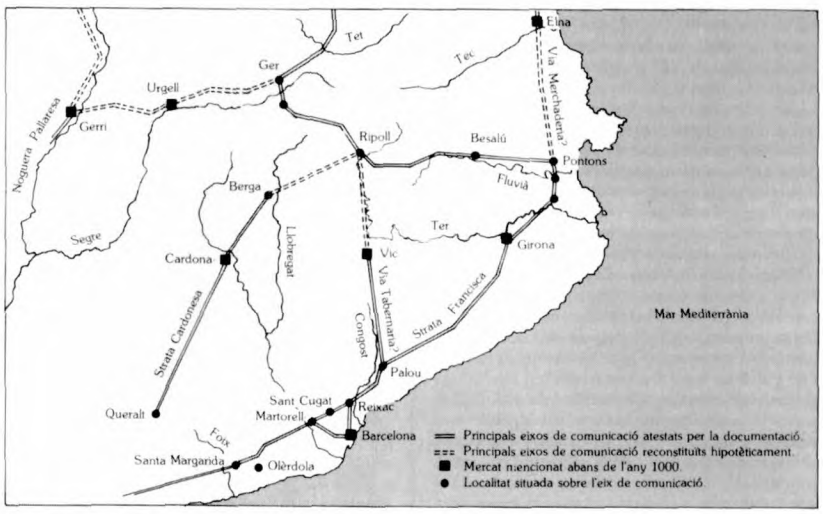
LA MILLA DOTZENA DE LA VIA AUGUSTA

Pere Galceran- Uyà

El poble visigot, una ètnia seminòmada d'origen escandinau que havia creuat tot Europa fins al Mar Negre i després resseguit la costa mediterrània fins a occident, l'any 418 s'havia arrecerat a l'Aquitania Secunda, entre el Loira i la Garona. S'havia compromès amb l'Imperi a prestar-li serveis militars quan li fossin requerits i acreditià la seva vàlua col·laborant en la derrota d'Àtila, rei dels huns, i d'altres pobles germànics que havien ocupat zones de l'actual França. Els visigots esdevingueren una autèntica potència militar. L'any 456 reberen l'encàrrec de reprimir el poble sueu que ocupava l'extrem nord-occidental de la península Ibèrica, avinentesa que aprofitaren per situar llurs primers poblaments d'ençà els Pirineus. Poc després, vista la feblesa de les estructures imperials, ja controlaven tota la província Tarraconense. L'any 476 fou destituït el darrer emperador romà d'occident, Ròmul Augústol, i el rei visigot Euric es proclamà independent.

Continuada l'expansió, el seu fill Alaric arribà a governar la major unitat política del món occidental, des del Loira fins a Gibraltar. Tanmateix, una altra gran potència, el regne dels francs, se li oposà i el 507, Alaric fou derrotat i mort a Vouillé, prop de Poitiers. Fou elegit rei Gesaleic, fill bastard d'Alaric, el qual intentà debades de contenir els francs del nord a base de pactar l'ajut del reialme ostrogot d'Itàlia. Gesaleic aconseguí de conservar la Narbonense i la península Ibérica, però al preu d'haver d'acceptar el protectorat ostrogot. Tot el seu regnat fou un intent constant de desfer-se d'aquella tutela. Reuní un nombrós exèrcit en el qual participaven contingents de vàndals del nord de l'Àfrica, amb el qual es dirigí cap a la frontera septentrional. L'any 511 fou interceptat pel general ostrogot Ibbas: una gran batalla suposà la poc galdosa fi d'aquell a qui una determinada historiografia anomena, de forma tant ampul·losa com inexacta, «el primer rei d'Espanya».[1] La batalla s'esdevingué en el punt mil·liar Ad Duodecimum des de Barcelona.[2]

Tres segles més tard, el regne dels visigots va desaparèixer davant la invasió sarraïna. Els temps antics restaren definitivament periclitats i el país sofrí una enorme despoblació com a conseqüència d'aquella invasió vinguda del sud. Evidentment, totes les estructures polítiques, econòmiques i socials restaren ferides de mort. L'expansionisme carolingi, però, plantà cara als àrabs i en el termini de tres generacions, ja s'havia emparat del territori delimitat per la línia Montsec-Cardener-Llobregat.

Principals vies de comunicació als comtats catalans al segle X

LA MILLA DOTZENA DE LA VIA AUGUSTA

Pere Galceran- Uyà

Mitjançant el sistema comtal que els era propi i que dotaren amb elements hispànics que havien fugit dellà els Pirineus, els francs carolingis bastiren una nova estructura de poder a la futura Catalunya. L'any 966, el comte Borrell II, que governava els comtats de Barcelona, Girona, Osona i Urgell, reuní sota unes úniques mans tot el territori conquistat i donà una nova embranzida a la política colonitzadora iniciada pels seus antecessors. La repoblació, afavorida pel mateix poder mitjançant les donacions en feu a prohoms distingits o pel procediment de l'aprisio,[3] arribà al riu Gaià.

Ad Duodecimum i Dudizim, i després l'ablatiu Duodecimo i Dutimo, Dudisme, Dussime, Duzisine, Duïsme... són formes del mateix topònim que designa el punt on s'esqueia, comptant des de Barcelona, la milla dotzena de la Via Augusta. La majoria d'autors estan d'acord a situar aquest punt al lloc de l'actual ermita de Sant Pere de Romaní.

El país començà a gaudir d'una certa prosperitat. Balancejant entre els dos grans poders veïns —el califat emergent i el carolingi que ja estava en plena decadència—, Catalunya anava establint les bases de la seva vertebració com a nació[4] i n'és una bona mostra l'intent frustrat d'instaurar una organització episcopal independent centrada en el bisbat de Vic[5] com a seu metropolitana. De sobte, totes aquelles perspectives s'estroncaren: l'any 985, el cabdill àrab al-Mansur va escometre els comtats catalans amb un poderosíssim exèrcit acompanyat de quaranta poetes perquè en lloessin les proeses. Devastà el Penedès i el Mig Llobregat i un cop ultrapassat el congost de Martorell, es dirigí cap al Vallès amb intenció d'atacar Barcelona pel nord i així tallar els possibles ajuts d'altres comtats. El comte Borrell II intentà de barrar-li el pas, però fou derrotat al Mas Rovirosa, prop de Terrassa, i hagué de fugir. Barcelona caigué el 6 de juliol. Totes les zones per on passà l'exèrcit àrab foren sotmeses a un rigorós saqueig i milers de captius foren obligats a prendre el camí de Còrdova.

En aquell ambient de desolació, un poderós personatge anomenat Guillem, senyor dels castells de les Espases i d'Esparreguera, que veia propera la fi dels seus dies, féu donació de la seva persona i de tots els seus béns al suara enaltit bisbat de Vic, tot i reservant-ne l'usdefruit per a la seva muller, si és que mai tornava de la captivitat a què els àrabs l'havien reduïda. Entre les nombroses possessions llegades hi havia la propietat alodial[6] de Dudizim que Guillem havia rebut del seu pare.[7]

Ad Duodecimum i Dudizim, i després l'ablatiu Duodecimo i Dutimo, Dudisme, Dussime, Duzisine, Duïsme... són formes del mateix topònim[8] que designa el punt on s'esqueia, comptant des de Barcelona, la milla dotzena de la Via Augusta. La majoria d'autors estan d'acord a situar aquest punt al lloc de l'actual ermita de Sant Pere de Romaní.[9] Tot i que probablement hi ha indicis anteriors,[10] la prova més antiga, a parer nostre, que estem parlant de l'indret molinenc la trobem l'any 1162: un document d'establiment de tinença signat entre Ramon de Sentmenat, abat del monestir de Sant Cugat del Vallès, i Albert de Pierola fa menció del lloc de Duzisime i especifica que es troba situat entre el puig d'Aguilar, els dominis del Castell Ciuró, aleshores en poder de l'Orde de l'Hospital, el riu Llobregat i altres territoris propietat del monestir o de titularitat pública.[11]

La denominada Via Augusta constituïa l'itinerari entre la ciutat de Roma i Cadis, i malgrat el seu apel·latiu imperial, sembla que ja fou bastida a mitjan segle II aC. Inicialment, a Catalunya resseguia la depressió prelitoral la Selva-el Vallès-el Penedès,

LA MILLA DOTZENA DE LA VIA AUGUSTA

Pere Galceran- Uyà

Sant Pere de Romaní

però arran de l'auge de la colònia de Barcino, que coincidí més o menys amb el canvi d'era, la Via Augusta sofrí una derivació costanera. Pel que fa a la nostra zona, es concretà en un tram Barcino-Ad Fines (Martorell?), una etapa de disset milles la constància escrita de la qual la trobem en els anomenats *Itineraris d'Antoní* redactats a mitjan segle IV i que ens han pervingut en força còpies alt-medievals. En aquests «Itineraris» és relativament freqüent que els punts al final de cada etapa siguin denominats pel número ordinal de la milla que s'hi escau;[12] no és estrany, doncs, que els punts intermedis seguissin el mateix sistema per ser coneguts. Tanmateix, són comptats els casos en els quals aquesta denominació ha arribat fins als nostres dies,[13] però aquest no és el cas d'Ad Duodecimum, la nostra milla dotzena.

Cal preguntar-se el perquè d'aquestes denominacions numerals tan asèptiques. ¿És que el lloc fou creat precisament a partir de la via i prengué el nom de l'ordinal, com ara algunes benzineres que, com a marca de la casa, utilitzen el punt quilomètric on estan situades? És improbable. Les vies romanes, essencialment, no foren creades ex novo, sinó que foren la sistematització i l'adequació de camins locals preexistents que evidentment unien llocs de poblament precisos, i si bé el nostre tram de la Via Augusta podia haver estat construït per anar a abastar a Ad Fines, el traçat antic pel lloc més dreturer, el cert és que utilitzà la baixa vall del Llobregat que per força havia de ser molt poblada. ¿Potser és que els llocs preexistents no tenien cap significació fora de l'àmbit estrictament local i fou precisament la via la que els donà nou impuls fins al punt que van necessitar un topònim d'abast general? Ens sembla que això és el que degué succeir: l'arqueologia ens ha desvelat el jaciment de Ca la Còrdia, situat precisament a Ad Duodecimum, que documenta presència estable entre els segles II-I aC i el segle VI dC, data final que potser no és del tot aliena a la batalla entre Gesaleic i Ibbas. Ca la Còrdia, que reclama renovats esforços per estudiar-la, és certament l'únic testimoni de la pervivència de poblament en el nostre terme des de la Roma republicana fins a l'Alta Edat Mitjana,[14] però alhora obre un inquietant parèntesi de mig mil·lenni en la història de Molins de Rei del qual, ara per ara, no tenim ni la dada més mínima.

Una de les incògnites és precisament la supervivència del topònim. Podríem explicar que, habitat o no, el

lloc continués sent conegut fins al moment de la conquesta islàmica,[15] vers l'any 715, i fins i tot després, però sabem que després de l'establiment de la frontera carolíngia al Llobregat, el perill de guerra causà l'abandonament total d'aquestes terres. No fou fins a les primeries del segle x que hom n'inicià la repoblació, però no solament amb una planta econòmica i social profundament transformada, sinó amb un element humà d'origen probablement molt llunyà del territori. Malgrat tot, hom continuà sabent que aquell lloc era Ad Duodecimum. Tinguem present que les viæ foren romanes per origen o per articulació, però que seguiren en ús durant segles i segles.

Suposant que els mesuraments van ser efectuats emprant l'anomenat «patró de Curtius», habitualment acceptat per a la Via Augusta, que computa 1.538,16 metres per milla, les xifres deixen oberta la possibilitat que el punt Ad Duodecimum es trobés àdhuc dins del nucli del Molins de Rei medieval.

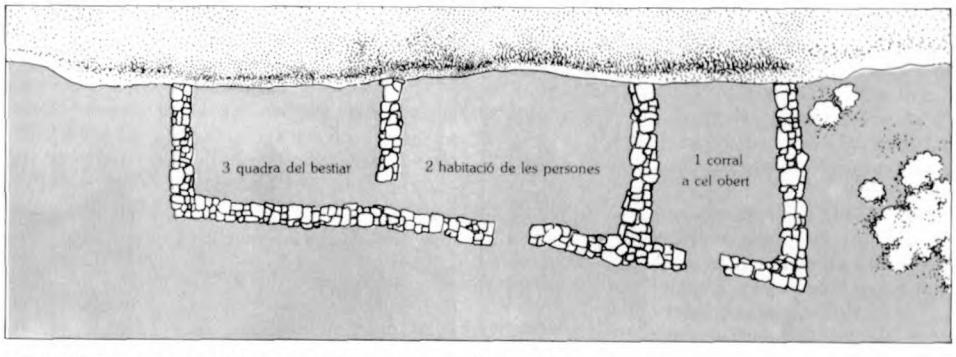
A Molins de Rei, la Via Augusta seguí sent la «carretera» fins ben entrat en segle XVIII i alguns trams tingueren utilització secundària fins que fou construïda la via del tren a mitjan segle passat. No és estrany, doncs, que un mot tan pràctic com el simple número de la mesura mil·liar del camí principal servís per designar el lloc, hi hagués o no hi hagués vida.[16] Tampoc no és estrany que un repoblador del segle IX que ja parlava català i que, tip d'estar-se al Pirineu, féu plans per establir-s'hi pel sistema de l'aprisio, o que un soldat recompensat pels serveis prestats al comte Bera pensessin en Ad Duodecimum, indret ara erm i desolat, prop de la riba amable del Llobregat, en el pagus barcinonensis, on s'esqueia la milla dotzena del camí d'Hispània i on potser encara hi havia la fita col·locada vuit-cents anys abans.

La tradicional identificació entre Ad Duodecimum i Sant Pere de Romaní per part de la nostra historiografia ha trobat un seriós obstacle en l'anàlisi topomètrica. Aquesta situaria el punt de la milla dotzena una mica més amunt, de manera que l'actual ermita estaria ubicada entre les milles XI i XII (i àdhuc a la X, segons una altra versió del recorregut previ).[17] Suposant que els mesuraments van ser efectuats emprant l'anomenat «patró de Curtius», habitualment acceptat per a la Via Augusta, que computa 1.538,16 metres per milla, les xifres deixen oberta la possibilitat que el punt Ad Duodecimum es trobés àdhuc dins del nucli del Molins de Rei medieval.

L'única explicació raonable que trobem és que aquest topònim, evidentment motivat per un punt molt concret de la via romana s'escaigués on s'escaigués, acabà designant ja en plena Edat Mitjana tota una zona de notables dimensions. Ens ho suggereix la documentació: si bé la donació de l'any 985 presenta Ad Duodecimum com un tot, aparicions posteriors del topònim parlen de finques diverses situades "en" aquell paratge,[18] sovint detallades per llurs afrontacions (algunes identificables encara avui en dia) fins al punt de presentar-nos un veritable mosaic. A més a més, les descripcions de les finques transaccionades són força riques pel que fa a les construccions, a la varietat de conreus i àdhuc a les produccions que s'hi poden obtenir com a base dels drets censals que llurs tinents havien de pagar, de manera que Ad Duodecimum se'ns presenta com una denominació més aviat genèrica que potser arribà a cobrir bona part de l'actual Molins de Rei.

Una hipòtesi en aquest sentit és que el número de la milla hauria començat per donar nom a una villa (entesa com a gran propietat territorial segons el model romà) dins de la qual estava situat, i que quan aquesta es fragmentà, el toponim

s'anà circumscrivint a la seva part més conspícua, és a dir, allà on hi havia el santuari. És sabut que les villæ tendiren a convertir-se, a partir de la repoblació, en expressions simplement geogràfiques per designar unitats administratives dividides en tinences autònomes. Més o menys coincidint amb el canvi de mil·lenni i a mesura que el perill provinent del sud s'anava allunyant, la villa es fragmentà en masos autònoms. La població, cada cop més dispersa, substituí el referent de les villae pel de les parròquies, en nombre creixent a causa de l'expansió demogràfica i a les quals el poder atorgà la condició d'unitats fiscals.

Planta d'un mas medieval, la pared del fons era, senzillament, el peu d'un rocam

Des de l'anomenada «reforma gregoriana» del segle xi, totes les parròquies, subjecte tant de dret comú com de dret eclesiàstic, preteriren el seu nom tradicional en benefici d'una advocació extreta del martirologi que aquell temps s'estava confegint, advocació que quan era possible coincidia amb les relíquies que hom havia introduït en l'altar de cada església en el moment de la seva consagració. En plena voràgine hagiogràfica, en el cas que un centre de poblament o de poder no en tingués capturat el nom, l'advocació de la parròquia, i per analogia la de qualsevol temple, acabà per suplantar els topònims anteriors o, com a mínim, per reduirlos a la condició de complement.[19] La conseqüència fou l'extrema feblesa d'aquells topònims, sovint substituïts sense gaire miraments per altres que responien a elements d'identificació més immediats. Així, a la nostra comarca, Olorda esdevingué Santa Creu d'Olorda i Horti Comitales, Sant Vicenç dels Horts; però també Alcala passa a ser Sant Boi de Llobregat i Aquæ Tosæ, Sant Andreu de la Barca.

Això donaria raó del perquè a la fi del segle XIII desapareix tota referència a la milla dotzena. El topònim Duïsme sobrevisqué alguns anys vinculat a l'ermita de Sant Pere. Tanmateix, decaiguda des de feia segles la utilitat metrològica d'aquell punt a causa de l'adopció de la llegua i de la perxa, bastits centres importants amb nom propi com ara Castell Ciuró o el mateix Molins de Rei, consolidades nissagues epònimes en els masos de la rodalia, aviat desaparegué del tot. Segur que un bon dia algú s'adonà que per aquells verals es feia molt de romaní i quan hagué de precisar on era l'ermita de Sant Pere, espontàniament se li acudí aquell referent entenedor. Vuit-cents anys després, Sant Pere de Romaní continua identificant unes venerables pedres que proclamen la vergonya dels molinencs de final del segon mil·lenni.

Ad Duodecimum, la dotzena milla de la Via Augusta comptant des de Barcelona, ja no digué res a ningú per sempre més. Tanmateix, es tracta del testimoni escrit més antic que tenim de Molins de Rei, de molt abans que Molins de Rei existís.

NOTES:

1. THOMPSON, E.A.: The Goths in Spain. Oxford: Blackwell, 1969, pàg. 21, i ERWIG, E.: Die frankischen Teilungen und Teilreiche. Mainz: Akademie, 1952, pàg. 9.

2. ISIDORUS HISPALENSIS: Historia Gothorum dins MOMMSEN, Theodor (ed.): Monumenta Germaniæ Historica, Auctores Antiquissimi, xi (Chronica Minora II). Hannover, 1898, *núm.* 38, pàg. 282.

3. L'aprisio era una fórmula jurídica heretada del dret visigot. Es tractava d'un contracte mitjançant el qual la terra pública inculta era atorgada en termes de quasipropietat a qualsevol qui durant trenta anys l'ocupés de forma productiva i ininterrompuda. Cf. LEWIS, Archibald R.: The development of Southern French and Catalan Society, 718-1050. Austin: Texas University, 1976, pàg. 70.

4. Els textos de l'època comencen a referir-se a Hispania i Francia com a territoris diferents de la nostra terra i denoten un nou estadi de consciència política amb relació a la independència. Cf. ZIMMERMANN, Michel: "Aux origines de la Catalogne. Géographie politique et affirmation nationale", Le Moyen Age, núm. lxxxix (1983), pàg. 22-24.

5. La seu primada paleocristiana, Tarragona, es trobava tothora en mans sarraïnes.

6. Títol de propietat absoluta d'un terreny en condicions de total exempció de servituds i prestacions. Per exclusió, l'alou denota l'existència d'un incipient sistema feudal. Cf. GANSHOF, F.L.: El feudalismo. Barcelona: Ariel, 71982 (originàriament publicat a Brussel·les, 1957), *passim*.

7. Arxiu Capitular de Vic, col·lecció 6a, pergamí núm. 2.132. Document datat el 9 de setembre del 985, transcrit i traduït a Catalunya Romànica. Barcelona: GEC, 1985, vol. xx, pàg. 356.

8. Una relació força exhaustiva és a JORDÀ i CAPDEVILA, Josep M.: L'ermita de Sant Pere de Romaní i el seu entorn. Molins de Rei, 1985, pàg. 81.

9. L'excepció és FELIU i MONTFORT, Gaspar: La toponímia del Pla de Barcelona al segle x dins Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona. Barcelona, 1984, pàg. 189. L'autor el relaciona amb el lloc de Miciano, prop de Sant Joan Despí. Sense voler afirmar res en aquest sentit, pensem que posats a aventurar concomitàncies entre Ad Duodecimum i Miciano, a dues passes de Sant Pere de Romaní hi ha Cal Miano.

10. No podem acceptar com a concloent el document de l'any 1001 aportat per JORDÀ i CAPDEVILA, op. cit., pàg. 36-37, referit a la donació pro anima d'uns béns situats en el lloc de Duodecimo. L'autor dóna per bo que Sant Pere de Roma, que consta com a receptor de la deixa, és precisament a l'origen del futur nom del santuari de Sant Pere de Romaní, i d'això en resultaria la relació entre ambdós topònims. A banda que no apareix fins a tres segles més tard, la forma Romaniar, que és la que consta en els primers temps, deriva clarament del baix-llatí rosmarinarius (camp de romaní). Quant al Romaniras d'un document del 1037 (ibidem, pàg. 81) ens sembla completament aliè a la zona.

11. RIUS SERRA, Mons. José (ed.): El Cartulario de «Sant Cugat» del Vallés. Barcelona: CSIC, 1947, vol. III, núm. 1.044, pàg. 211-212.

12. A Catalunya tenim un Ad Septimum Decimum, final d'etapa sortint de Tarragona. Cf. CUNTZ, Otto (ed.): Itineraria Romana. Stuttgart: Teubner, 1990, pàg. 69.

13. Llevat del cas d'Itàlia, puix que allí la xarxa viària romana era extraordinàriament densa. Hi abunden els noms de pobles i ciutats denominats Quarto, Quinto, Sesto, Decimo... Fora d'Itàlia, un cas de supervivència ben documentada del topònim ordinal és Ad Septimum, avui Septime, prop de Lugdunum (Lió). Cf. VINCENT, Auguste: Toponymie de la France. Bruxelles: Office de Publicité, 1937, pàg. 228.

14. GARCIA i RUBERT, David, LÓPEZ CACHERO, Xavier i PARRA i GUAL, Marc: "Apunts per a la realització de la Carta Arqueològica de Molins de Rei", L'Espai, *núm.* I (1998), pàg. 41 i seg.

15. Els dos segles de dominació visigòtica no afectaren essencialment els referents culturals de la societat indígena. Àdhuc, els llocs de nova creació seguiren els patrons lingüístics llatins, tot i que a vegades incorporessin èitms propis de l'onomàstica germànica, que sí que irrompé entre la població autòctona. Cf. GALCERAN-UYÀ, Pere: "Circa l'uso critico delle fonti toponimiche per l'individuazione di «terre barbaritane», Campus Maldulii, *núm.* xxxviii (1995), pàg. 35 i seg.

16. Hi ha un cas molt ben documentat al Friül, en una localitat actualment anomenada Sesto, al Reghena, que podria ser semblant al nostre. L'any 762, quan aquell país era governat pels longobards, hi fou bastit el monestir de Sancta Maria In Silvis ad Sextum. El topònim indicava que es tractava d'un lloc boscós, abrupte i deshabitat, i també que estava situat a la milla sisena de la Via Annia comptant des d'Opergitium (actual Oderzo). L'acta fundacional així ho detalla i l'anàlisi topogràfica ho ha confirmat. El fet és que segons altres rastres documentals i el mateix registre arqueològic, la zona havia estat abandonada tres segles abans. És evident que per abstracte que ara fos aquell espai, tothom sabia que era en un punt determinat del *camí*. Cf. QUARINA, Luigi: "Le vie romane del Friuli", Bollettino dell'Istituto di Storia dell'Arma del Genio, s/n (1942), pàg. 5 i seg., i MOR, C.G.: "Il documento sestense del 762 e alcune congetture sulla data di fondazione dell'abbazia di Sesto al Reghena", Ce fastu?, núm. xxi, pàg. 35 i seg.

17. MENÉNDEZ i PABLO, F.X. i SOLIAS i ARIS, J.M.: La «Via Augusta» de Barcelone à Martorell dins CASTELLVI G. et alii (dirs.): Voies romaines du Rhône à l'Ebre, Via Domitia et Via Augusta. *París:* Maison des Sciences de l'Homme, 1997, pàg. 165.

18. " ... meum alaude de Dudizim... (nota núm. 7) en contrast amb "... omnia... in loco quem dicunt Duodecimo..." (nota núm. 10), per exemple.

19. Cf. HARDTRIDGE, R.A.R.: A history of vicariages in the Middle Ages. Cambridge: University Press, 1930, pàg. 73-74 i DE ROBERTIS, Federica: La dedicazione delle pievi rurali nei secoli x-xii. Firenze: Bianchini, 1990, pàg. 93.